

Lector in fabula

A rejtőzködő olvasó Kazinczy *Bácsmegyejében* és Kármán *Fanniájában*

*„Egy nap, mi ketten, egy könyvet lapozva,
olvastunk benne Lancelotto rejtett
szerelméről, nem is gondolva rosszra.
Szemet ez gyakran szememen felejtett
s arcunk az olvasásba belesápadt;
de főleg egy pont lett, ami megejtett.
Szent mosolyáról olvasván a vágynak,
mely csak egy csókra szomjazik bolondul,
ez, aki tőlem többet el se vállalhat,
ajkon csókolt, remegve izgalomtul.
Igy Galeottónk lett a könyv s írója.
Aznap többet nem olvasánk azontúl.”*

(Dante: *Isteni színjáték*)

(az olvasó kétszer) Dante *Isteni színjátékában* a Lancelot és Guinevra szerelmét feldolgozó középkori lovagregényre utaló passzus a művet és a szerzőjét Galeottóként jelöli, aki a könyvben a szerelmesek egymás iránti érzelmeinek közvetítőjeként szerepel. A történet okozta élmény nyomán egymásra találó Paolo és Francesca szomorú sorsának története a következő évszázadok olvasási tapasztalatának is címzett példázat az irodalmi szöveg befogadásának veszélyeiről. Az olvasóra ilyen közvetlen hatással bíró regény legendája a XVIII. század második felében kerül újra előtérbe, immár valós olvasók részvételével: a *Werther*, valamint gyorsan elterjedő fordításainak megjelenése nyomán öngyilkossági hullám söpör végig Európán.¹ A megrázóan szenvedélyes történetek iránti olvasói igény ez idő tájt már általánosan jelen van az irodalomban és, vagy éppen ezáltal a hétköznapi életben: az 1770-es évek elején többek között Rousseau is odaadón lelkesedik egy rövid újsághírben megjelenő történet iránt.² A tudósítás egy lyoni szerelmespár tragikus haláláról számol be, akiket szülei tiltottak el egymástól, a jegyesek egy vidéki kápolnában vetettek véget életüknek a ruhájukhoz rózsaszínű szalaggal erősített pisztolyokkal.

A könnyfakasztó történetek az óriási táborra szert tévő érzelmes románokban, levélregényekben, memoárokban, sőt a heroidákban is helyet kapnak. Ezek az esetenként végzetes hatású, regényekben szereplő vagy legendává váló történetek felhívják a figyelmet az olvasott szövegekben rejlő mechanizmusokra, amelyek eredménye az olvasó érzelmeire tett elemi befolyás. A levélregények esetében meglehetősen feltűnő ez a törekvés, amelyet elsősorban az autodiegetikus narráció, valamint a szöveg köré teremtett fikció hangsúlyoz. Ez magától értetődően egy bizonyos olvasói magatartást rendel magához: azt a fajta naiv olvasást, amelynek során a befogadó valós történetnek tételezi olvasmányát, s az így alapvetően és

szükségképpen visszahat viselkedésére. Éppen ezért minden olyan értelmezésnek, amely ezt a szövegtípust kíséri, mindig számot kell vetnie az olvasóval.

Tehát az olvasó. Aki nélkül persze egyetlen értelmezés, de egyetlen irodalmi szöveg sem jöhet létre.³ Pontosabban kell tehát rögzíteni a napló- és levélregények evidenciaként kínálkozó olvasását, amelyben előrébb vihet egy olyan kitérő, amely ezt a tautologikusnak mutakozó megfogalmazást oldhatja fel. Az irodalmi szövegek interpretációjának történetét szemlélve látszólag egyszerűen megérthetjük a szerző–mű–olvasó közötti kapcsolat különböző összefüggéseinek időbeli vizsgálatával.⁴ Az autonóm irodalom három összetevőjének valamelyikét kiemelő, koronként, értelmezői koncepcióként változó mértékű megközelítési módok azonban természetesen könnyen félrevezetővé válnak, amennyiben az értelmezés kizárólagosan érvényes szemponttá teszi a választott kiindulópontot. Szerzőt, művet avagy olvasót az irodalmi elemzés origójává avatni persze nem feltétlenül az éppen érvényben lévő értelmezői diszkurzusok kényszerítő erejét követve lehetséges, hanem úgy is, hogy megpróbáljuk felismerni a szöveg által felkínált olvasásmódok egyikét.

Magától értetődőnek tűnhet, hogy mindenfajta értelmezés elsősorban az olvasó teljesítményén múlik, ugyanakkor bizonyos, hogy az interpretáció mindig a szöveg függvénye is, amennyiben az mindenképpen határokat szab vagy lehetőségeket kínál a befogadásnak. A szöveg ilyesfajta korlátozó hatása természetesen mégsem feltétlenül negatív hatású, sokkal inkább felfogható az általa felajánlott olvasásmód egyfajta, a felfedezés utáni helyzetből visszatekintve evidens interpretációs irányként. Bizonyosan különbözik ez a felkínált értelmezési lehetőség minden egyes irodalmi szöveg esetében, de talán érvényes lehet az az elgondolás is, hogy egyes műfajokhoz, szűkebb szövegcsoporthoz szorosabban kapcsolódik egy-egy megközelítési lehetőség. A napló- és levélregények elemzése során az olvasó szerepe vagy inkább az olvasónak szánt szerep számos esetben előkerül a különböző szempontokat felvető értelmezésekben. A szövegek poétikai-narratológiai leírásakor könnyen belátható, hogy elengedhetetlen az olvasói teljesítmény formáinak körüljárása. Ezen evidenciaként jelentkező irányok mellett azonban a vizsgált szövegekben rendre előfordulnak olyan passzusok, amelyek – mintegy elidegenedve az elbeszélte történet vonalától – kizárólag a regény olvasójához, és nem a levelek címzettjéhez, illetve nem a személyes feljegyzéseket őrző naplóhoz szólnak. Összegyűjtésük és szerepük értelmezésének hozadéka egyértelműen a műfaj pontosabb leírásához járulhat hozzá, így persze nyilvánvaló, hogy nem függetleníthők sem a valóságvonatkozás, sem a narráció elemzésének eredményeitől. Hiszen egyrészt a valóságvonatkozást felfüggesztő, másrészt a történet narrációját biztosító szöveghelyekről van szó.

A felvetett elemzési irány, vagyis a szövegek értelmezése az olvasó szerepének körüljárásával persze rögtön pontosításra szorul, hiszen az alábbiakban nem kifejezetten a napló- és levélregények korabeli olvasóközönségéről vagy a szövegek által igényelt olvasói teljesítményről lesz szó. Ez az olvasáspróbának is nevezhető megközelítés ennél sokkal direkter. A műfaj képviselő darabok egyikében ugyanis rendre előfordulnak olyan passzusok, amelyek figyelmesebb átolvasása arra enged következtetni, hogy azok kifejezetten a mindenkori olvasó szövegértését segítik elő. Az érzékeny levélregények egyikéről, a *Bácsmegyei*ről (illetve majd részben a *Fanni*-ről) van tehát szó, amelyekben a visszatérő történeteséma egyértelműségét kell biztosítani, elsősorban a metonimikus elbeszélés egyértelműségével. A fragmentumokra

bomló szöveg ezt a törekvést viszont eleve aláássa, vagyis a töredékesség olvasási tapasztalatára egyszerűsíthetjük ezeket a szövegeket. A metonimikus olvasást elősegítő részletek a szövegdarabokban lényegében észrevétlenül foglalnak helyet, hiszen az alapvetően ilyen típusú elbeszélésmódokon nevelkedő olvasó számára ezek fel sem tűnnek, azonban a műfaj poétikai leírása által igényelt mélyrehatóbb olvasás következtében elkülönülnek a szövegeken belül. Ezek a rejtőzködő részletek tehát az olvasó szövegbeli rejtekhelyei, s mint olyanok, szükségképpen redundáns passzusok, hiszen szerepük a történet érthetőségének biztosítása, egységes irodalmi művé formálása. Ezzel pedig – végeredményben – fölül is írják azt a szerzői szándékot, amely a szöveget egy spontán, nem irodalmi alakulatként közvetíti annak az olvasónak, aki a szándék szerint hiteles történetként tételezi a textust.

Az olvasó helyzete ezáltal paradoxsá válik, hiszen egymásnak gyökeresen ellentmondó szerepekben jelenik meg a szöveg körül, sőt abba beleírva: egyrészt indiszkrét leskelődőként, aki elfogadja a felkínálkozó imitált önéletről paktumot⁵ a nagyon személyes, publicitást elvileg kizáró történetben. Másrészt viszont egy „klasszikus” regényolvasó is beleíródik a szövegbe, aki számára szükséges a történet logikus és egyszerű megértése. Ez a kettősség viszont egy olyan feszültséget hoz létre a napló- és levélregényekben, amelynek végül az egész műfajra van hatása, így megjelenik ezáltal annak poetológiájában is.

(lineáris írás) A levélregények narratív technikájából adódóan a szövegekben mindig hangsúlyos a narrációs aktus jelenléte, vagyis az elbeszélte történet mellett a történet elbeszélésnek eseménye is kiemelten jelen van.⁶ A narrátor jelene és az elbeszélte történet ideje csaknem egybeesik, hiszen a levélíró vagy a naplóbejegyzések készítője a fikció szerint időről időre, az események bekövetkeztével rögzíti a körülötte zajló eseményeket. A történet ily módon zajló bemutatása elvileg az egyéni tudat korlátai által van leszűkítve, s csak a folyamatos történés pillanatnyi állapotait, tehát egy viszonylagos jelent közvetít a narráció: a levél- vagy naplóíró azt tudja, amit az írás pillanatában érzékel és megért.⁷ Ez tartozik ugyanis hozzá a kizárólagos mindentudó elbeszélői instancia megszüntetéséhez.

Ez a kvázi jelent közvetítő narráció több irányú. Ilyen lehet például az írás pillanatának referenciális és metaforikus leírása, amely kifejezetten nem-diegetikus jellemzőkkel bír, a leírás „*annak az általában elbeszélő szövegnek az összekötő eleme, amelyikben szerepel.*”⁸ A napló- és levélregényben ez az általában mellékes, sőt funkcionálisnak értelmezhető szövegtípus fontos szereppel bír: inkább a nem-diegetikus elemek azok, amelyek uralják a mű egészét. Kiválóan érzékelhető ez a technika a *Fanni hagyományai* bejegyzéseinek számottevő részében, ahol a természet leírása összekapcsolódik a lélek állapotának megmutatásával:

„Szép volt a’ Reggel. A’ Hajnal könnyező Szemmel költt-fel. Frissítő Szellők lehellettek. Az Illatok’ Fellegei széllyel haboztak a’ nedvesített Mezőkön. A’ megvidított egész Teremtés mosolygott. Víg volt az én Szívem is. – Határos a’ Mezőkkel, mellyek Kertünk mellett elterülnek, egy kedves Fialas. Az Allya puha zöld Hanittal kipárnázott, és tiszta. Az én sok reggeli Szarándokságim’ Helye. Egy Könnyvvel Kezembe’ lépegettem elé a’ Gyönggyel kirakott Térem, míg az Erdőtskének Bóltozatjai alá jutottam.”⁹

A Bácsmegeyben kevésbé jellemző a természetre való gyakori hivatkozás, de ott is megjelenik a levélíró aktuális érzéseinek közlésére:

„Nékem úgy tetszik Barátom, hogy nemsokára által-esem szenyvedésimen. Itt a' hideg ősz; 's ha a' fáról egy harasztot látok le-esni, úgy tetszik mintha az életnek egy erejét veszteném-el, – 's nem mondhatom-ki milyen kedves nékem ez a' vélekedés.”¹⁰

A Fanni' hagyományából vett példa is a kronológiájában töretlen, a megírás pillanatával szinkron elmélkedés és közel egyidejű események közlését mutatja:

„Az Ember' Nyomorúságai véghetetlenek! – Szegény szenvedő Barátném! Most már el-hiszem, hogy Vég nélkül nyomorúltt vagy. Még mots-is hallom Szavaidat, midőn Történetedet le-beszéllted.”¹¹

(beszédes anakróniák) Leegyszerűsítve az mondható el tehát a levél és a napló elemi természetéből adódóan, hogy az ilyen típusú szövegek időkezelése¹² a történetmondást vizsgálva lineáris, amelyet nyilván megerősít adott esetben a dátumozás, illetve az eseményekre való utalásban az idő múlásának explicit kifejezése.¹³ Viszont, s itt térek vissza a probléma felvázolásakor már röviden körülírt problémához, ezt a linearitást a *Bácsmegyey*ben a szöveg időről időre megbontják olyan szövegrészek, amelyek tehát elsősorban az olvasó rejtekhelyei. Vagyis elsősorban az olvasónak, és nem a levelek fiktív címzettjének szólnak, hiszen szerepük a történet egyértelművé tételére, az egyetlen jelentés pontos fenntartására irányul, s mint ilyen, kifejezetten az érzékenység diszkurzusát hordozó levélregény-típusra jellemző eljárás. Ehhez a leggyakrabban az elbeszélés narratív anakróniákat, vagyis a történet és elbeszélése közötti sorrend megbontását alkalmazza.¹⁴ Az analepszisek, azaz a már korábban bekövetkezett eseményekre történő utalások funkciója az olvasó emlékezetének megerősítése vagy akár helyettesítése lehet. A *Bácsmegyey*ben a Marosyhoz szóló levelek rendre analepszisekkel terheltek, elsődleges témájuk a panaszos vallomássosság, amelyhez viszont folyamatos igényként jelentkezik a korábban már elbeszélt múlt felidézése. Az első idézett részletben Bácsmegyey azt indokolja, hogy miért éppen Marosyhoz szólnak bizalmas levelei, a második passzus pedig a Mancival ellehetetlenülő kapcsolat tragikumát idézi újra az olvasó emlékezetébe (egyébiránt mindkét levél Marosynak van címezve):

„Nagy indiscretio az én bennem, látom én azt magam is, édes Marosym, hogy én néked, böldeg Szeretőnek, panaszlom azokat a' kínokat, mellyek szegény szívemet martzangolják. [...] Marosy, mondám gyakran olyankor, édes Marosym! nyitva tartod é te nékem ezeket a' karjaidat ha böldegtalan talállok lenni? Szent szívre-szorúlással esküdted te azt nékem, – 's imé most midőn szerelmem' gyötrelmeit magam többé nem hordhatom, imé eszembe jut esküvésed, 's ez nyugtatja-meg szívemet, ha miattad engemet vádol.”¹⁵

„Ó Marosy, tsak te tudod azt, mit szenyvedek én. Ezer meg ezer embert látok magam körül, hogy ők munkás botorkázással szédelegnek körültem, egyedül állok e' közt az ezer meg ezer közt, 's haszontalan tekintetek körül, ha nem látok é egyet, a' ki nékem, úgy mint te, kezet nyújtson, 's a' koporsóhoz késérjen, melytől már úgy se vagyok távol. Mantzi! Mantzi! ha nékem akkor, mikor először láttalak, mikor úgy tetszett hogy fel-találtuk egymást, te el-pirültál, én pedig mindjárt akkor ki-beszéllhetetlen szerelemmel szerettelek, 's te az után azon az estvén, egy olyan tekintettel, a' melly belső részeimen is keresztül-hatott, nékem a' szerelem' leg-első tüzes tsókját adtad, úgy hogy nékem eszem és mindenem el veszet; – ha nékem akkor Mantzi! valami jó Lélek meg-súgta volna, hogy te ezzel a' tsókkal szívembe el-ólthatatlan tüzet öntessz, a' melly éltem' virágját el-tépi, 's minden kívánságaimat

utánnad való örökké tartó szomjúsággá változtatja, – borzadással fejtetem volna ki magamat karjaid között, mintha a halál' hideg karjai öleltek volna-meg, 's szaladtam volna – szaladtam volna. – – – – –"¹⁶

Az olvasó szövegbeírása ugyanakkor az anakrónia ellenkező időirányú típusában, vagyis a prolepszisekben is rendre megtörténik. A prolepszisek lényegében anticipációk, vagyis a később bekövetkező események előzetes bemutatásai,¹⁷ azaz lényegében a történet tétjének felülírói. Ezek az anticipációk a történet szempontjából lényegében a levélíró önjellemzéseiként működnek, mivel ezek a helyek részletesen tematizálják a szöveg íróját. A *Bácsmegyey*ben ez az önmeghatározás csak a másokban való önmegértés hermeneutikai aktusán keresztül válik lehetségessé: ez a másik egyfelől önmaga megkettőzése, másfelől pedig egy hozzá hasonló léthelyzetű szubjektum. Megkettőződése tehát az önmegértés egyik lehetséges tere, de rendszerint egy proleptikus narratívában:¹⁸ a kívülről való önmegpillantás kimondhatóvá teszi önmagát önmaga számára. Ez egyrészt az álmaiban valósul meg, amelyeknek főszereplőjeként saját sorsát látja virtuálisan megvalósulni:

*„Mantzi az Istenért! ha bé-találna tellyesedni, a' mit álmodtam! Azt álmodtam, mintha más tsókolt volna meg, te pedig édesen mosolygottál reá, én egygy hosszú fejér ruhában voltam, 's messze állottam tőled. [...] Kiáltani akartam rád, de nem vólt szavam, ebben a' rettenetes el-tsiüggedésben lábadoz borúltam, 's fel-ébredtem.”*¹⁹

A másokban való önmegértés másfelől a *Bácsmegyey*hez hasonló léthelyzetű emberek megismerésében jön létre. *Bácsmegyey* gyakran ír szerencsétlenül járt szerelmesek tragikus történetéről, amelyeken keresztül megérti életérzése végzettségét. Egy temetési menet látványa is önmeghatározása alapjává válik:

*„Ma reggel egy fiatal szép lyány' koporsóját vitték-el ablakom alatt [...] Te böl dog – böl dog vagy! kiálték! 's le-hallatszék kiáltásom. Te is utánna mégy. [...] Ó! el-beszéljem é, mit láttam? – Mantzit magános szobájában az el-heroadtt, meghóltt Bácsmegyey felett láttam sírni.”*²⁰

Erzsus és Jászai története és a sorsukba történő beavatkozás ösztönzi *Bácsmegyey*ben azt a végső felismerést, hogy szerelmének beteljesíthetlensége életének megszűnését jelenti. Mindezek a prolepszisek egyben kicsinyítő tükörként is működnek, s mint ilyenek, az olvasót irányítják, vagyis az ő rejtekhelyeiként értelmezendők, hiszen egyetlen értelem, vagyis az érzékeny történet teleologikumát erősítik.²¹

A *Fanni* esetében is felismerhető ez a szereplőt és az olvasót is karakterizáló narratív eljárás, ráadásul éppen az idő és egyben a történet linearitását tematizáló passzusban. *Fanni* saját sorsát megjósolva ebben a prolepszisben kilép a természet körforgásából, ami története céljának beteljesülését jelenti:

„Derül a' Kikelet. Elevenség és Élet terjed mindenfelé tőle. Én bennem az éltető Erő Napról Napra fogy. Elestek Tetemeim, szegény Szívemet durva Héjj borította-bé... Mint repdesett másszor Tavasz' Eljöttére! A' legelső Fetske, melly mellettem elcsapongott, a' legelső Gólya, melly a' Levegőbe' evezett, édes Andalodásba hozott... A' Patsirta fennyen járó tsavargó Éneke Öröm-Hírmondó volt. A' Rózsabimbó, a' Kikirits, mellyet legelőször megláttam, örvendező Kiáltásra fakasztott. Most megrezzent a' Fetske, a' Gólya Képzelődésem' félrevezeti, és a' Messzeség, Elválás, Elreppentés Képeit támasztja fel bennem. A' Patsirta

halálos Éneket dalol. A' Kikirits és a' Rózsabimbó (így sohajtok) talán a jövő Tavaszkor Síromon nyílik. – – Hová lettél gazdag Képzelődésem! a' melly akkor is gyönyörködtető valál, midőn édes Szomorúsággal árnyékoztál be! Kiapadott e' szép Folyamatod? – vagy ki zavarta meg tiszta Kristályodat? – – A' tavaszi Fellegek, mellyeket a' Magasság' Üregében a' Szellő renget, bús Árnyékat hánynak a' tsirádzó Mezőre, és széjjelszaladoznak zöld Táb-láján... Mint ezek, eggy Pillantatban, úgy múlik el az én Életem is. A' Múlándóság' szomorú Képei követnek itt, a' hol Lábam alatt, Fejem felett, 's körültem ezer Élet ered, és minden új Életre felkél." (276.)²²

Az olvasó tehát nem csak leskelődőként, a valóság illúzióját élvezve rejtőzködik a szövegben, hanem paradox módon meg is szólítja őt a szöveg a befogadás megkönnyítése végett, ami viszont éppen a napló- és levélregény műfaji paktumának érvényességét ássa alá. A *Bácsmegyeyben* és a *Famiban* is felismerhető rejtőzködő olvasó tehát elvezethet az érzékeny napló- és levélregény leírásának újabb vonatkozásaihoz, illetve egyáltalán annak megerősítéséhez, hogy az olvasó személye éppen azáltal megkerülhetetlen, mert mindig ott rejtőzködik minden szövegben.

Jegyzetek

- ¹ Az extenzív olvasás információszerzésre, illetve időtöltésre irányuló tapasztalata mellett visszatér a népi olvasás egyik alapvető vonatkozása, vagyis a szöveg és a befogadó intenzív kapcsolata, amely itt a XVIII. században kifejezetten érzelmi síkon valósul meg. Éppen ezért nevezhető ez a recepció érzékeny vagy empatikus olvasásnak, melynek eredménye a szövegélmény intenzív behatolása a befogadó életterébe. Vö.: Roger CHARTIER, „Népi” olvasók, „népszerű” olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig, illetve Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO és Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Budapest, 2000., 305–347.
- ² Vö. *Littérature française, Le XVIIIe siècle, vol. II., 1750–1778.*, éd. par. Robert MAUZI et Sylvain MENANT, Paris, Arthaud, 1977., 69.
- ³ A napló- és levélregények kapcsán azonban mégsem annyira felesleges ez a kijelentés. A levél létében ugyanis a valakihez szólás, a szöveg elolvasásának bizonyossága definitív módon van jelen, ilyen szempontból tehát erős metaforája is irodalmi mű és befogadás történéseinek. A napló viszont eredendően nem engedi meg a megírás aktusán kívül a szöveg befogadását. Irodalmi műfajként is természetesen beleíródnak a textusokba ezek az eredeti konstituáló elemek, azonban nyilván módosult formában, magával hozva egy szélesebb körű befogadás következményeit.
- ⁴ Vö.: BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Budapest, 1997., 66–69.
- ⁵ Philippe Lejeune azokat az általában autodiegetikus narrációt választó szövegeket sorolja az önéletírói/autobiografikus paktum (vagyis az olvasó felé a szöveg által implicit módon közvetített műfaji keret, értelmezési mód, sőt olvasói szerep) körébe, amelyekben a szerző, a narrátor és a szereplő személye deklaráltan identikus, az elbeszélte történet pedig ebből adódóan referenciális. Az ebbe a körbe sorolható szövegek, felvetve az irodalmiság mértékének kérdését is, elsősorban a bennük rejtő olvasói paktum által foghatók egybe, s kevésbé a belőlük elvonható egységes műfaji kritériumok alapján. Így természetes módon nyílik meg az út a „fikciós” nevezett

- alkotások felé. Philippe LEJEUNE, *Le pacte autobiographique, nouvelle édition augmentée*, Éditions du Seuil, Paris, 1996., 26–27.
- ⁶ Genette hívja fel a figyelmet az *elbeszélés* vagyis a *récit* összetett jelentésére, amelynek hozadéka éppen az általunk vizsgált műfaj szempontjából lehet érdekes. A szó egyrészt narratív közlést, vagyis egy szóbeli vagy írásbeli eseményt közvetítő műfajt jelöl, másrészt az elbeszélte történetet, harmadrészt pedig a narráció aktusát, a történet elbeszélését. Gérard GENETTE, *Figures III.*, Paris, Éditions du Seuil, 1972., 71.
- ⁷ Vö.: Regina Bochenek-Franczakowa, *Le roman épistolaire à voix multiples en France de 1761 à 1782: Problèmes de forme: destinataire-destinataire*, Krakko, 1986., 32–38. A szerző egyébként az *Új Héloïse*-től a *Veszedelemes viszonyokig* megjelent francia levélregényeket elemzi kifejezetten a narrátor, a szövegbeli befogadó és az olvasó szerepeinek szempontjából. Vö. még: Dorrit COHN, *Áttetsző tudatok*, ford. CSERESNYÉS Dóra, = *Az irodalom elméletei III.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1996., 81–193.
- ⁸ BAL, Mieke, *A leírás mint narráció*, ford. HUSZANAGICS Melinda = *Narratívák 2.: Történet és fikció*, szerk. THOMKA Beáta, Budapest, 1998., 170.
- ⁹ *Fanni' hagyományai* = *Uránia*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, 1999., 182.
- ¹⁰ KAZINCZY Ferenc, *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei. Költött történet*, Kassa, 1789., 235.
- ¹¹ *Fanni' hagyományai*, i. m., 184.
- ¹² Genette az *Ordre* vagyis az időrend című fejezetben tárgyalja az elbeszélő műfajokban a történet időrendjének, illetve a történetmondás időrendjének egymáshoz való viszonyát, konkordanciáját és diszkordanciáját. Gérard GENETTE, *Gérard, Figures III.*, Paris, Éditions du Seuil, 1972., 78–79.
- ¹³ A *Fanni' hagyományaiban* az évszakok említése, illetve néhány dátum, a *Bácsmegyeyben* pedig a következetes dátumjelölés erősíti a történetmondás időrendjének egybeesését a történetével.
- ¹⁴ Gérard GENETTE, i. m., 79.
- ¹⁵ KAZINCZY Ferenc, i. m., 71–72.
- ¹⁶ Uo., 63–65.
- ¹⁷ Gérard GENETTE, i. m., 105. Genette elemzésében ugyanitt megállapítja, hogy ez a fajta narratív anakronia sokkal ritkábban fordul elő a nyugati irodalomban, vagyis az európai civilizáció elbeszélő irodalmát jellegzetesen a nemtudás izgalma és a jelentéskeresés fogalmi írják le. A szerző ezt a némileg elnagyolt kijelentést hamarosan pontosítja annyiban, hogy a XIX. század klasszikusként értelmezhető regényirodalma nyomán rögzült koncepcióhoz köti a prolepszis kizárását. Todorovot idézve a proleptikus elbeszélést „*intrigue de prédestination*”-nak, vagyis eleve elrendelt cselekménynek is nevezi.
- ¹⁸ Az anticipációhoz kötődő önértelmezésen felül a tükör ad lehetőséget saját maga elemzésére, amelynek természetesen nincs köze a narratív anakroniához. Bácsmegyey a Mantzi bátyja rendezte bálban pillantja meg magát a tükörben, s önmaga felismerése döbbséget rácsodálkozással párosul: „*Véletlenül eggy nagy tükörbe találtam tekinteni. Istenem! mint nem ijedtem-el! Tovább tekintetem, 's minden tükörben az én képemet – az el-hagyott, meg-utáltt kedves képet, – el-sárgúlt ortzámat, 's szemem' kétségbeesett pillantását láttam.*” KAZINCZY Ferenc, i. m., 56–57.)
- ¹⁹ Uo., 17., lásd még 225.
- ²⁰ Uo., 171–172.
- ²¹ Ugyanakkor érvénytelenítik is a történet tétjét, hiszen azt mindvégig kimondják, így, amint már fentebb utaltam rá, az elbeszélte történetről az elbeszélés módjára, vagyis a nyelv alakítottságára helyez(het)ik át a figyelmet.
- ²² *Fanni' hagyományai*, i. m., 276.